

Princípy moderného bývania a urbanizmu v diele architekta Josefa Mareka*

Katarína Haberlandová

Abstract

HABERLANDOVÁ, Katarína: Principles of Modern Housing and Urban Planning in the Works of the Architect Jozef Marek

Josef Marek was an architect of Czech origin who arrived in Slovakia in 1919 along with his colleagues – young architects who had studied in Prague. He began his professional activity in Bratislava in the newly established democratic state – the Czechoslovak Republic. At that time, architectural designs as well as the construction industry in Slovakia were not at the same level as in Bohemia. There was no independent school of architecture that could establish a national tradition. Therefore, Czech architects faced many problems – from enforcing new regulatory plans for Slovak towns to the application of a national architectural style. This eventually appeared in the work of Czech architects for only a short period of time during the first half of the 1920s. Josef Marek, a student of Jan Kotěra – the founder of modern architecture in Bohemia, was part of this complicated process and created a number of major works, including regulatory plans for several Slovak towns, the capital city, Bratislava, and Petržalka in Bratislava. Housing as well as city and municipal construction were the two areas he focussed on the most. After all, his apartment building Avion is one of the most significant buildings of the 1930s in Slovakia. The railway employee accommodation in Nové Mesto nad Váhom, on the other hand, is a typical example of employee housing where he was inspired by the work of his teachers – not only Jan Kotěra but also by the architecture of Dušan Jurkovič. Marek's work is thus an integral part of the interwar history of architecture in Slovakia.

Keywords: Czech architects in Slovakia, architect Josef Marek, inter-war modernism in Slovakia

„Mesto je veľká spoločnosť domov, stavieb, a ukazuje ako spoločnosť ľudská, charakter, silu, poriadok, cieľvedomosť, hospodársky smysel, vkus, ale ukazuje tiež malichernosť, nejednotnosť, bezplánovosť a nevkus.“

Josef Marek, 1926

Udalosti spojené so zánikom Rakúsko-Uhorskej monarchie a vznikom Československej republiky zrejme razom zmenili predstavy mladých českých architektov, prichádzajúcich na Slovensko, o ich budúcom uplatnení. Prišli do krajiny, ktorá síce nebola vzdialená, no jej kultúra a umenie, ale aj napríklad úroveň stavebníctva či architektonického navrhovania, boli podstatne odlišné. Slovensko nemalo v tom čase svoju školu architektúry, ktorá by dlhodobejšie vychovávala mladú generáciu. Väčšina staršej architektonickej tradície bola zahraničnej proveniencie, importovanej na naše územie ako do typickej kultúrnej periférie. Architekti sa museli učiť spoznávať aktuálne miestne pomery, ale predovšetkým historické pozadie, na ktoré by mohli nadviazať, respektíve ktoré by mali v rámci svojej modernistickej tvorby rešpektovať.

Alois Balán charakterizoval v roku 1926 situáciu na Slovensku takto: *„Města slovenská jsou pokladnicemi starých památek vyspělých stavitelských kultur, na slovenském venkově zachovalo se*

* Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0036/14.

ještě lidové umění takřka ve své primitivní podobě, a v nových střediscích mladé, osvobozené země hlásí se moderní život o své právo často s amerikánskou bezohledností.¹ Balán týmito slovami veľmi výstižne vyjadril rozpor, ktorého svedkami a vlastne aj súčasťou boli českí architekti po svojom príchode na Slovensko – na jednej strane silný tradicionalizmus, na druhej dravosť modernej epochy, ktorá túto tradíciu kriticky odsudzovala. Napriek tomu, že disponujeme mnohými informáciami o jednotlivých dielach českých architektov na Slovensku, na komplexnejšie spracovanie ich pôsobenia u nás stále iba čakáme. Skúmanie diela Josefa Mareka na Slovensku je vhodnou možnosťou, ako analyzovať východiská tvorby aspoň jedného z tejto skupiny architektov. Bývanie a urbanizmus boli témy, ktoré Mareka zaujímali od začiatku až po koniec jeho aktívneho života.

Josef Marek sa narodil v roku 1889 v Petroviciach (pri Boskoviciach) na Morave. Bol jedným z početnej skupiny nových absolventov štúdia architektúry v Prahe, ktorí vyštudovali architektúru na Akadémii výtvarných umení alebo na Českom vysokom učení technickom a dostali možnosť začať svoje odborné pôsobenie práve na Slovensku. Marekove štúdiá architektúry na Akadémii výtvarných umení v Prahe prerušila prvá svetová vojna, počas ktorej bojoval na južnom fronte. Na Slovensko teda prišiel ako zrelý tridsiatnik, formovaný nielen odborne – štúdiami u zakladateľa architektonickej moderny v Čechách Jana Kotěru – ale aj osobnostne, vojnovými zážitkami.

Jeho príchod bol spätý s architektom Dušanom Jurkovičom, ktorý ho priamo vyzval k spolupráci na práve vznikajúcom Vládnom komisariáte na ochranu pamiatok. Jurkovič, po rokoch prichádzajúci z Brna do Bratislavy, aby založil prvú štátnu inštitúciu venujúcu sa ochrane pamiatok na území Slovenska, sa obklopil viacerými mladými českými architektmi. Na jej čele stál pomerne krátko, čo zapríčinili hlavne postupné rozpory medzi nimi. Napriek tomu bolo založenie komisariátu jedným z kľúčových momentov slovenskej kultúry, kunsthistórie a architektúry, postupne sa vymaňujúcich spod vplyvu monarchistických tradícií. Jurkovičove „školenie“ v pamiatkarskej oblasti výrazne ovplyvnilo premýšľanie o modernistickej tvorbe mladých etablujúcich sa architektov, Josefa Mareka nevynímajúc. Odrazilo sa to v mnohých neskorších dielach českých modernistov na Slovensku, predovšetkým v tých, ktoré bezprostredne zasahovali do historického prostredia slovenských miest, čo nebola v medzivojnovom období výnimočná situácia, ba práve naopak.

Vstupovanie moderny do dovedy stabilizovaného urbánneho prostredia 19. storočia bolo jednou z najreflektovanejších tém v odborných periodikách medzivojnového obdobia. Na Slovensku síce začali architektonické časopisy *Slovenský staviteľ* a nemecko-slovenský *Forum* vychádzať až začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia, no predovšetkým *Časopis československých architektů* je dobrým dôkazom tohto diskurzu už v rokoch dvadsiatych.

Modernistické koncepcie vznikali postupne vo všetkých väčších slovenských mestách. V novej metropole slovenskej časti republiky, ktorou sa Bratislava stala, bol prirodzene tlak na

---

1 BALÁN, Alois. Architekt a Slovensko. In *Časopis čsl. architektů SIA*, 1926, roč. 12, č. 3, s. 176.

intenzívnejší stavebný rozmach silnejší než kdekolvek inde. Bolo potrebné stavať nové ustanovizne – úrady, ministerstvá, finančné inštitúcie, sídla kultúrnych organizácií. Čo sa však javilo ako mimoriadne naliehavé, bola bytová otázka. Aby všetky tieto aktivity nevyústili do chaosu, medzi prvými iniciatívami prišla súťaž na regulačný plán Bratislavy, ktorý mal usmeriť urbanistický rast mesta. Tzv. Palóczyho regulačný plán Bratislavy bol dokončený už v roku 1917, avšak po vzniku Československa ho hodnotili ako ideálnu reguláciu, neprihliadajúcu na skutočné potreby mesta.²

Situácia Bratislavy sa po roku 1918 natoľko zmenila, že uplatnenie tohto regulačného plánu nebolo viac reálne. Ako sa aj pri neskorších pokusoch o generálny regulačný plán Bratislavy ukázalo, bola to úloha, nad ktorou vlastne nikdy nedošlo k všeobecnej názorovej zhode. Aj preto bola nová výstavba v Bratislave hodnotená rozporne.

Problematika urbanizmu bola v medzivojnovom období spätá s problémami bývania viac než v ktoromkoľvek inom historickom období, hoci už v 19. storočí vznikali nové bloky bytových domov, ktoré nahrádzali staršiu zástavbu, alebo rozširovali zástavbu miest ďaleko za dovtedy vymedzené hranice. Tento proces, prirodzene, výrazným spôsobom menil urbanistickú štruktúru miest. Konštatovali sme už, že Bratislava ako centrum Slovenska bola vystavená v oblasti bytovej výstavby, hlavne tej sociálnej, vskutku enormnému tlaku. Kým zamestnanecké bytovky pre štátnych úradníkov nahrádzali staršie – poväčšine pavlačové – domy v širšom centre mesta, sociálne bývanie sa rozširovalo na novovznikajúcich predmestiach. Išlo o väčšie komplexy bytových domov (najznámejšie koncepcie tohto typu boli Unitas a Nová Doba od Friedricha Weinwurma a Ignáca Vécseia).

Napriek tomu, že Josef Marek sa štúdiom možností sociálneho bývania zaoberal v rámci témy rozvoja miest a obcí veľmi podrobne, k takýmto veľkým projektom sa nedostal, alebo aspoň nie v Bratislave. No úradníckych bytových domov navrhol postupne viacero, v rôznych mestách naprieč celým Slovenskom. V prvých rokoch sa ale rozhodol Bratislavu opustiť. Pôsobenie mimo centra mu však prinieslo zaujímavé pracovné príležitosti a jeho rozhodnutie sa ukázalo prezieravejšie, než sa možno spočiatku zdalo.

Marek a Trnava

Architekt Josef Marek v prvej polovici 20. rokov odišiel do Trnavy. Aj tu sa stal prioritnou témou regulačný plán, ktorý mesto schválilo 11. júla 1921. Vypracoval ho brniansky inžinier Ivo Beneš, na základe nespočetných konzultácií s trnavským mestským inžinierom Milom Rapošom.³ Regulácia riešila hlavne rozvoj novej časti mesta na západnej strane Za Hradbami (predtým Spiegelsaal), ale aj zónovanie mesta na časť obchodnú, obytnú a pracovnú. V poslednom rade potom regulácia riešila otázku polohy osobného a nákladného železničného nádražia.

2 GROSSMANN, Jiří. Vývoj regulační otázky v Bratislavě. In *Časopis čsl. architektů*, 1926, roč. 15, č. 5, s. 181.

3 BAYER, Jozef. Vývoj mesta Trnavy po stránke stavebnej. In *Trnava 1238 – 1938*. Trnava: Rada mesta Trnavy, 1938, s. 378.

Marekov presun do Trnavy (pravdepodobne v roku 1921) možno urýchlil Jurkovičov odchod z komisariátu a snád' aj vidina rýchlejšieho osamostatnenia. Marek spočiatku spolupracoval na výstavbe robotníckej kolónie továrne Coburg ako stavebný dozor. Táto kolónia bola jednou z prvých väčších realizácií súboru bytových domov so sociálnymi bytmi v Trnave po roku 1918. Po formálnej stránke reprezentovala posun k modernej architektúre bez ornamentu. Modernistická pokrokovosť Coburgovej kolónie tkvela hlavne v celkovom koncepte a začlenení prízemných objektov s občianskou vybavenosťou do bytového súboru, vďaka čomu sa stala samostatným celkom s dobrým životným štandardom.

Marekovi sa čoskoro podarilo v Trnave založiť vlastný architektonický ateliér. V roku 1923 sa mu naskytná výnimočná príležitosť. Evanjelická cirkev ho oslovila s projektom nového kostola. Po novom kostole evanjelici v Trnave volali prakticky od počiatku 20. storočia. V roku 1910 prebehla architektonická súťaž, tá však nepriniesla želateľné výsledky a navyše, blížiac sa prvá svetová vojna definitívne znemožnila výstavbu kostola. Po vzniku Československa sa k tejto myšlienke cirkev opäť vrátila, no s ambíciou novej architektonickej súťaže, aby projekt zodpovedal moderným požiadavkám na evanjelickú liturgiu. Do súťaže sa zapojilo viacero známych architektov, z ktorých literatúra spomína iba niekoľkých. Sú nimi Juraj Tvarožek, František Gahura, Josef Effenberger z Liberca a architekt Wilomitzer z Teplíc-Šanova.⁴ Opäť sa však projekty nestretli s nadšením. Iba dva z nich spĺňali základnú požiadavku cirkvi vytvoriť amfiteátrový priestor ako ideálny chrám pre evanjelickú liturgiu založenú na aktívnom zapájaní sa veriacich do jej priebehu. Za bližšie neobjasnených okolností sa cirkev napokon obrátila priamo na Josefa Mareka. Ten bez výhrad splnil želania farára Fedora Ruppeldta, člena súťažnej komisie, zaoberajúceho sa architektúrou evanjelických kostolov aj na úrovni zahraničných príkladov z Nemecka a Ameriky.⁵ Kostolu dal zvláštnu formu, netypickú pre evanjelické kostoly v období pred prvou svetovou vojnou, a napokon ani v medzivojnovom období v celom Československu. Polkruhový amfiteáter sa tu stáva základným tvarom, prezentovaným aj ako vonkajšia kompozícia kostola. Neostáva teda skrytý vnútri.

Projekt kostola nepozostával iba z architektonického návrhu samotného chrámu. Išlo aj o jeho osadenie v rámci zaujímavého položeného pozemku, kde už stála staršia budova fary. Náročný pozemok, ktorý cirkev zakúpila niekedy začiatkom 20. storočia, ohraničuje z uličnej strany námestie (vytvorené prekrytím starého koryta riečky Trnávka na začiatku 20. storočia), zo zadnej strany hradobný múr, z bočných strán zase mestské sady a ulica. Marek si bol okrem toho dobre vedomý, že kostol sa stáva novou modernou dominantou mesta, ktorú je potrebné citlivo začleniť do trnavskej veduty bohatej na staršie cirkevné stavby. Architekt sa nehodlal presadzovať na ich úkor, ale prirodzene doplnil modernistický kontrast, pričom dôležitý bol aj priehľad na kostol skrz ulicu A. Žarnova (obr. 1).

4 MANDEL, Juraj. Umenie po prevrate. In *Trnava 1238 – 1938*. Trnava : Rada mesta Trnavy, 1938, s. 313.

5 Fedor Ruppeldt napísal knihu *Evanjelický kostol (úvaha o stavbe, slohu a o vnútornom zariadení evanjelického kostola)*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1924 a esej *Slovenskí evanjelici v Amerike (v Spojených štátoch)* In *Cirkevné listy*, 1931. Tieto publikácie Josef Marek zaiste poznal a vychádzal z nich.

Obr. 1: Pohľad na trnavský evanjelický kostol cez ulicu A. Žarnova. Zdroj: Trnava na starých pohľadniciach. Bratislava : DAJAMA, 2007, s. 65.

Návrat do Bratislavy

Josef Marek odišiel z Trnavy niekedy na prelome rokov 1925/1926 späť do Bratislavy. V tom čase bol už v realizácii jeho projekt kolónie pre železničiarov v Novom Meste nad Váhom. Navrhovaniu bývania sa Marek, hoci iba z pozície stavebného dozorca, priučil už v Trnave.

V Novom Meste nad Váhom ide o pomerne rozsiahle územie dvojdomov a málopodlažných bytoviek postavených na pravouhlom rastru úzkych ulíc v zelenom prostredí záhrad. Domy i byty sú dispozične veľmi úsporné. Po formálnej stránke stavby nesú prvky národného slohu (kruhovité okná v štítoch striech), ale aj architektúry Dušana Jurkoviča (prvok žudra⁶). Ťažko povedať, kde ešte presne Marek v tejto úlohe hľadal inšpiráciu a teoretické vedomosti, veď príkladov bolo v tom čase dost'. Realizácia malometrážneho bývania formou individuálnych domkov, ktorá by sa priblížila ideálu záhradného mesta či predmestia, bola zložitým projektom, ktorý sa nie vždy podarilo dotiahnuť do úspešného konca. Už niekoľkokrát sme spomenuli meno architekta Jurkoviča a v súvislosti s domami v Novom Meste nad Váhom ho môžeme pokojne spomenúť znovu. Práve on patril k architektom, ktorí riešili otázku individuálneho sociálneho bývania na Slovensku najaktívnejšie. Jeho plány montovaných (t. j. drevených klincovaných) a neskôr murovaných domkov sú dobre známe, hoci sa nikdy nerealizovali. Ohlas musela mať aj realizácia jeho zamestnaneckých nájomných a rodinných domov v Modre, Martine, ale predovšetkým v Bratislave (tzv. Legiodomy na Ursínyho ulici z roku 1923, spoločný projekt s Janom Paclom).⁷

6 Žudro – architektonický prvok vychádzajúci z moravského a čiastočne slovenského ľudového stavitelstva. Klenutý prístavok vchodu do domu, v češtine tiež ľudovo nazývaný „žebračka“.

7 Podrobne k týmto bytovým domom píše D. Bořutová: BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Samo Jurkovič*.

Obr. 2: Železničarska kolónia v Novom Meste nad Váhom. Zdroj: Sbírkky Muzea města Brna, Josef Marek – pozostalost' architekta, inv. č. 215.719.

Ďalším inšpiračným zdrojom mohla byť práca Marekovho učiteľa Jana Kotěru. Máme tým na mysli napríklad jeho kolóniu železničiarov pre mesto Louny.⁸

Niečo na pomedzí týchto spomenutých inšpirácií, hoci v skromnejšom malomestskom prostredí, realizoval Marek v polovici 20. rokov v Novom Meste nad Váhom. Oproti Jurkovičovým Legiodomom sa Marek sústredil na rodinné domky, respektíve dvojdomky (obr. 2). Bytovky

tvoria iba akýsi doplnok. Prívetivosť prostredia, ktoré sa podarilo Marekovi v tejto časti mesta vytvoriť, stojí niekde medzi mestským a vidieckym. Humánne merítko, ekonomické riešenie dispozícií domov a bytov, ideálna plocha záhradiek s dostatkom priestoru na pestovanie zeleniny či ovocných stromov a súčasne blízka poloha voči centru mesta, zabezpečili nemennosť tejto lokality, ktorá dodnes plní svoj účel iba s minimálnymi zásahmi. Je teda stále nositeľom pôvodných autorových názorov na kvalitné bývanie.

Po roku 1925

Obdobie druhej polovice 20. rokov bolo pre architekta náročné, hoci v tom čase vypracoval viacero, rozsahom nie malých projektov. Marek sa dostal do dlhov, a to napriek tomu, že v roku 1927 podľa jeho návrhov postavili zamestnanecké bytové domy v Košiciach a Malackách. Ešte rok predtým dokončil a aj realizoval projekt domu pre železničiarov v Bratislave. Tak, ako aj v ostatných spomínaných zamestnaneckých bytovkách, sa tu nachádzali dvoj- a trojizbové byty so štvorcovou, priestrannou kuchyňou, ktorá pokojne pojala do seba funkciu jedálne, na ktorú boli v starších domoch ľudia zvyknutí. Čo je veľmi dôležité, už tu Marek vyriešil vetranie toaliet von – na fasádu – čím splnil jednu zo základných podmienok zlepšujúcich hygienické podmienky v moderných bytoch. Byty neboli veľké, čo sa týka počtu miestností, ale izby boli priestranné a vzdušné. Pre optické zväčšenie predsiení zvolil ten istý postup, ako Jurkovič v Legiodomoch – prepojil ich s balkónmi. Vonkajšia forma fasád domu príliš neodrážala zmeny prebiehajúce vnútri. Tradičné členenie okien s hornými vetracími okienkami, ich pomerne masívne orámovanie a napokon aj sedlová strecha korunujúca túto stavbu nereprezentujú príliš modernistickú „revolúciu“. A nebolo to tak ani v prípadoch ďalších Marekových bytových domov pre štátnych zamestnancov, ktoré sme spomenuli vyššie.

Bratislava : Slovart, 2009, s. 266.

⁸ Inšpiračným vplyvom na tvorbu Jana Kotěru so zameraním na architektúru kolónie v meste Louny sa zaoberá K. PíCHOVÁ vo svojej nepublikovanej bakalárskej práci: PÍCHOVÁ, Kateřina. *Kolonie železničnických zaměstnanců v Lounech*. Olomouc : Filozofická fakulta univerzity Palackého v Olomouci, Katedra dějin a teorie výtvarného umění, 2014.

Ďalšími Marekovými realizáciami z obdobia druhej polovice 20. rokov sú Telegrafný a poštový úrad v Nitre a budova úradov v Skalici. Podobne ako u trnavského kostola, išlo o významné stavby nachádzajúce sa v historických jadrách dvoch historicky exponovaných miest. V prípade pošty v Nitre je stavba situovaná priamo na dnešnom Svätoplukovom námestí. V porovnaní s budovou úradov v Skalici ide už o architektúru s jasnými funkcionalistickými znakmi. V Skalici architekt stavil na tradičnejšiu architektúru, s fasádami členenými oknami s výrazným, farebne odlišným orámovaním. Pri nitrianskej pošte už vidíme posun od tradičných členených okien k väčším skleneným plochám, na strane do námestia splývajúcim do kompaktnejšej sklenenej plochy, navyše efektne doplneným tmavými plochami obkladu.

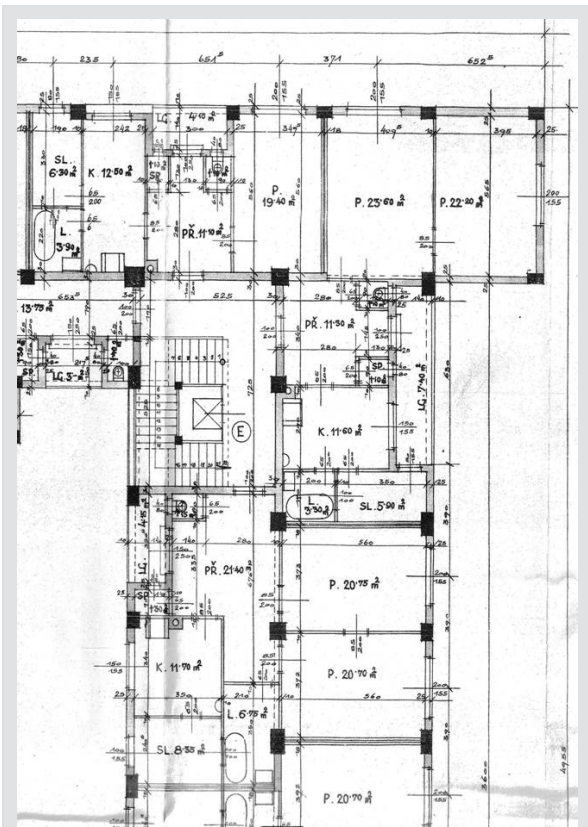
Je ťažké uveriť, že pri toľkých realizáciách v pomerne krátkom období mal Marek finančné problémy. Situáciu postupne zhoršila hospodárska kríza, no čoskoro prišiel zlom v podobe jeho účasti a víťazstva v súťaži na bytový dom Avion, ako aj projektu na vlastný dom v Bratislave. Popri tejto práci sa stupňoval jeho záujem o hospodárske a urbanistické plánovanie. Svoje myšlienky v tejto oblasti hojne publikoval aj v dennej tlači (*Politika, Právo lidu, Robotnícke noviny*).

Projekt Avion bol napokon opäť z veľkej časti úlohou urbanistickou. Rozsiahly bytový dom mal byť postavený na pozemkoch baróna Walterskirchena (dnes Americké a Floriánske námestie) (obr. 3). Koncom 20. rokov bolo okolie vyformované už viacerými výraznými (aj modernými) stavbami. Výškovú dominantu tvoril Blumentálsky kostol, na Sasinkovej ulici stáli Anatomické ústavy od Klementa Šilingera, veľký areál štátnej nemocnice na Mickiewiczovej ulici sa

Obr. 3: Bytový dom Avion v Bratislave. Zdroj: Archív Oddelenia architektúry, Ústav stavebníctva a architektúry SAV, Bratislava.

Obr. 4: Fragment pôdorysu typického poschodia v Avione. Zdroj: Archív Spoločenstva vlastníkov bytov, Avion, Bratislava.

rozprestieral tiež v bezprostrednej blízkosti plánovaného bytového domu. Už počas súťaže bolo jasné, že dom svojou výškou a veľkosťou zmení dané miesto, pre ktoré bola dovtedy charakteristická iba nízka zástavba pavlačových domov so šikmými strechami, zbúraných a nahradených domami so sociálnymi bytmi na Kalinčiakovej ulici od Klementa Šilingera. Moderna tu ukázala svoju dravosť a vehemenciu, s ktorou z mesta odstraňovala hygienicky nevyhovujúce bytové domy, aby ich nahradila kvalitnejšou výstavbou po všetkých stránkach – konštrukčnej, priestorovej, ale aj estetickej, aj keď najmä tú estetickú nie vždy verejnosť hodnotila ihneď pozitívne. V prípade Avionu však akoby od začiatku jeho realizácie panovala všeobecná akceptácia.

Vznikol tak moderný mestský palác spájajúci v sebe funkciu bývania a obchodu ako symbolov dynamického života v meste. Už základná koncepcia hmoty stavby napovedá, že Marek návrh domu prepracoval do najmenšieho detailu.

Dva vnútorné dvory domu pootvoril na juhozápadnej strane, čím umožnil ich prirodzené oslnenie počas väčšiny dňa. Pôvodne bol v jednom z dvorov detský bazén, ktorý obyvatelia domu využívali na osvieženie v letných mesiacoch. Na všetkých štyroch stranách parteru architekt umiestnil obchodné jednotky, vďaka ktorým je prevádzka a údržba domu od začiatku ekonomicky výhodná, hoci samozrejme počas obdobia komunistického režimu nebolo možné túto výhodu využívať tak ako predtým, pred vojnou. Vnútri architekt ponúkol širokú škálu typov bytov, ktorých dispozícia sa dala čiastočne meniť podľa individuálnych požiadaviek (obr. 4). Hlavnými členiacimi prvkami hladkých fasád sa stali okná a lodžie. Okná boli v súlade s brizolitovou omietkou zvýraznené iba farebne, okrovým odtieňom drevených rámov. Strecha bola definitívne rovná – pochôdzna, doplnená sprchami pre letné osvieženie pri slnení. Schodiská jednotlivých vchodov osvetľoval pás tabuľkových okien prebiehajúci od prízemnia až po korunnú rímsu. Moderné výtahy firmy Schliegl s elegantnými dyhovými obkladmi boli neoddeliteľnou súčasťou technického vybavenia tohto moderného bytového domu. Vďaka viacerým takýmto technickým, ale aj architektonickým novinkám dnes radíme Avion spolu s bytovým a obchodným domom Manderla, Živnodomom a Družstevnými domami k najmodernejším bytovým domom medzivojnovnej Bratislavy.⁹

⁹ Architektonické kvality, technické novinky, a s tým súvisiaci moderný štandard bývania v Avione popisuje článok v časopise *Slovenský staviteľ*, 1932, roč. 3, č. 3, s. 41-49.

Projekt Avion bol teda nesmierne progresívny a v podobnom duchu sa niesol aj Marekov návrh na vlastnú vilu. Tá vznikla na rohovom pozemku, na Mošovského ulici v Bratislave, v roku 1930. Hoci dom je dnes značne prestavaný, v dobe svojho vzniku bol nositeľom typických znakov modernej architektúry, pravda, v neokázalom bratislavskom prostredí, ktoré možno porovnávať napríklad s Prahou a jej avantgardnejším zázemím iba čiastočne. Biely kubus, zasadený do svahovitého terénu novovznikajúcej vilovej štvrti nad Bratislavou, Marek natočil balkónmi na juh. Na túto stranu situoval aj schodisko, ktorého presvetlenie znásobil veľkou sklenenou plochou tabuľkových okien (obr. 5). Obývačka je takisto presvetlená veľkými oknami a vstupom na balkón tak, ako bolo u funkcionalistickej vilovej architektúry zvykom. Idylu individuálneho bývania v mladej modernej metropole zdôraznila okolitá záhrada.

Obr. 5: Vila Josefa Mareka v Bratislave. Zdroj: Sbírkky Muzea města Brna, Josef Marek – pozostalost' architekta, inv. č. 215.705.

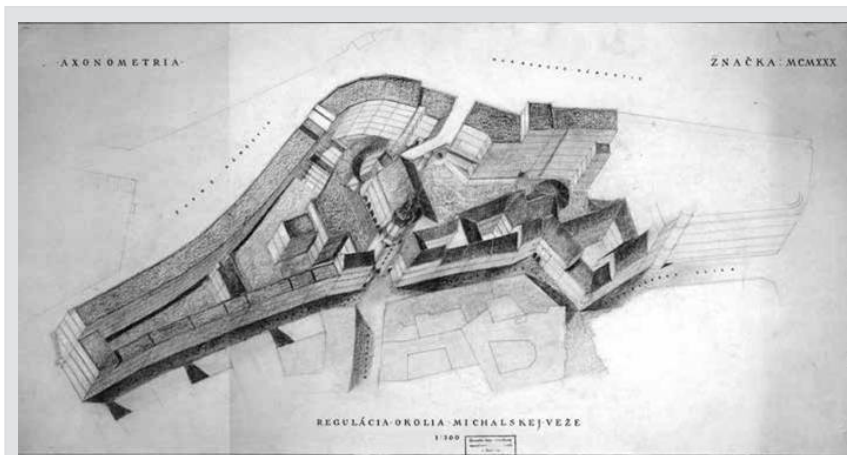
Obr. 6: Vila dr. Kaláča v Bratislave. Zdroj: Slovenský staviteľ, 1933, roč. 3, č. 3, s. 33.

Iba o rok či dva neskôr projektoval Marek v Bratislave ďalší rodinný dom – vilu doktora Kaláča na Podtatranského ulici. Išlo o dom pre šéfredaktora časopisu *Prúdy*, do ktorého prispieval okrem iných medzivojnových intelektuálov aj Josef Marek. Tu sa architekt opäť prejavil ako modernista navrhujúci jednoduchú kubickú stavbu s terasou na ustúpenom prvom podlaží. Keby Marek doprial domu viac svetla prostredníctvom väčších, prípadne pásových okien, čo by nebol pri takej malej stavbe konštrukčný a ani finančný problém, návrh by sa viac priblížil archi-

tektúre 30. rokov. Na rozdiel od jeho vlastnej vily však v tomto prípade musel rešpektovať požiadavky a finančné možnosti investora (obr. 6). Vila Dr. Kaláča reprezentuje príklad vily menšieho rozsahu v rámci zástavby medzivojnových rodinných domov, rozširujúcej sa na území medzi Horským parkom a Patrónkou.

Výstavba miest a obcí: „obor sebe najbližší a najmilší“

Tridsiate roky sa v tvorbe Josefa Mareka nesú predovšetkým v znamení urbanistických úloh a súťaží, čo mu bolo veľmi blízke. V roku 1930 sa zapojil do súťaže na architektonické riešenie okolia Michalskej veže v Bratislave. Tu mohol uplatniť svoje skúsenosti z pôsobenia v ob-

Obr. 7: Súťažný návrh Josefa Mareka na urbanistické riešenie okolia Michalskej veže v Bratislave. Zdroj: PORUBSKÁ 2013, s. 34.

lasti ochrany pamiatok, keďže išlo o priestor na okraji stredovekého jadra mesta. Súťaž sa týkala pomerne veľkého územia ohraničeného Hurbanovým námestím, Námestím SNP, Uršulínskou ulicou, Župným námestím, Františkánskou, Zámočnicou, Baštovou, Klariskou a Kapucínskou ulicou.¹⁰ Marek so svojím návrhom síce

vyhral prvé miesto, ale regulácia tohto bloku sa nikdy neuskutočnila, keďže mala byť zapracovaná do generálneho regulačného plánu mesta, ktorý po celé obdobie prvej republiky nebol dotiahnutý do zdarného konca (obr. 7). Moderná výstavba síce nahradila líniu domov orientovaných do Hurbanovho námestia a Námestia SNP (Café Regina, Baťa a obchodný dom Tausky), ale dovnútra bloku (na Františkánsku, Zámočnicu a Baštovú ulicu) už nezasiahla.

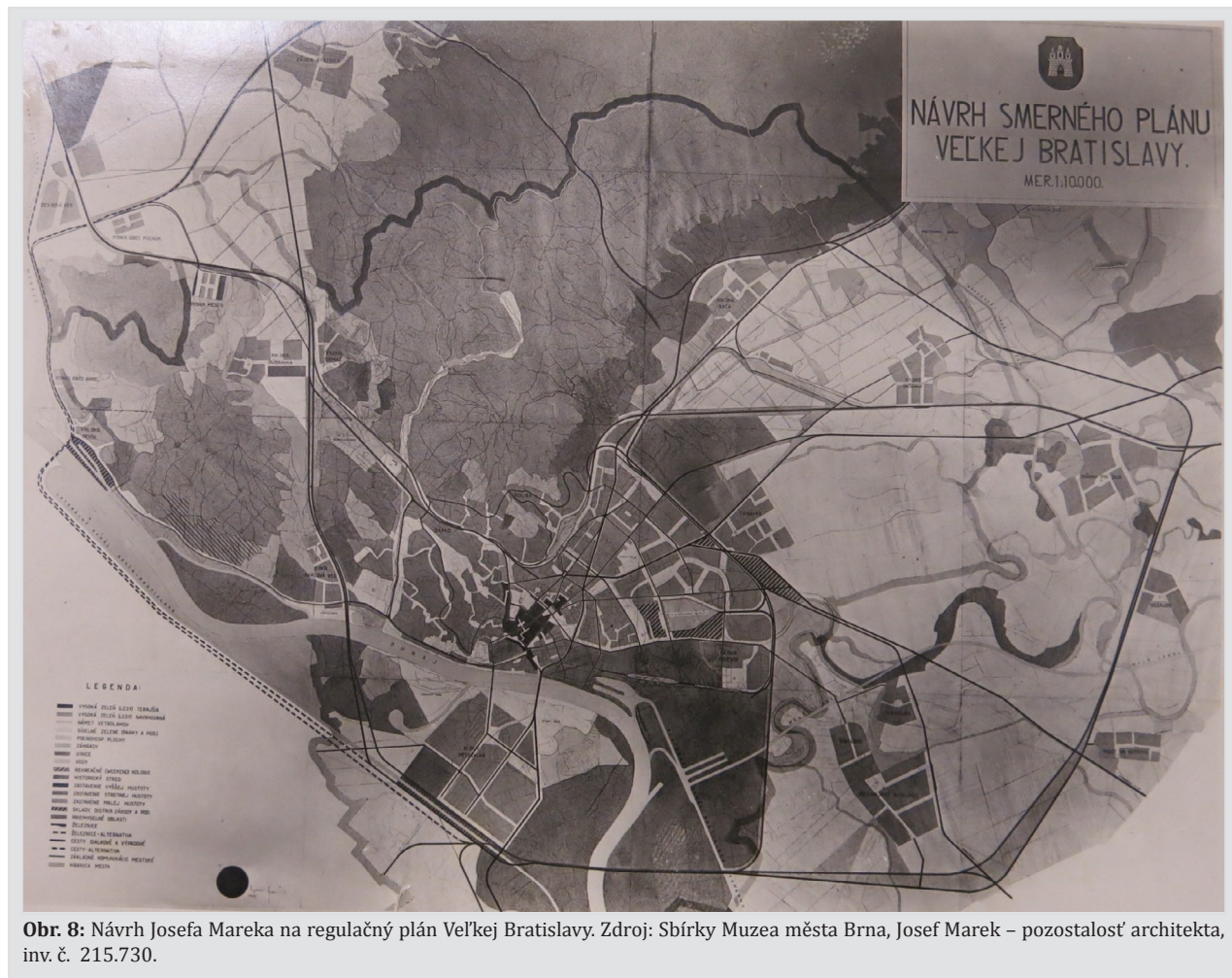
Josef Marek okrem toho vypracoval do začiatku druhej svetovej vojny ešte viacero regulačných plánov pre Mukačevo (1935), Nové Zámky (1936), Dolný Kubín, Vrbové, Námestovo. K niektorým sa neskôr opätovne vrátil.

Najväčšími súťažami tohto obdobia, do ktorých sa aktívne zapojil aj Josef Marek, zostávajú však súťaž na generálny plán Veľkej Bratislavy (1929) a súťaž na Univerzitné mesto v Bratislave (1933). Generálny plán Veľkej Bratislavy mal byť výsledkom desať rokov trvajúceho snaženia o celkovú reguláciu hlavného mesta, aj keď, ako sme už naznačili, ani tentoraz súťaž neskončila úspešne. Architekti, prirodzene, vkladali do súťaže veľké nádeje. Bratislava nebola iba novým hlavným mestom slovenskej časti republiky. Bola hospodárskym centrom republiky so vstupnou bránou pre československý obchod s Balkánom a Orientom. Súčasne bola mestom s bohatou históriou, kde možno odsledovať javy charakteristické pre vývoj miest v Európe od stredoveku. Staré mesto, čiastočne stále obohané hradbami, bolo pomaly zahusťované zástavbou. Hrad mal pôvodne svoje vlastné opevnenie, ktoré bolo v neskoršom období rozšírené o vonkajšie opevnenie. Najdlhšiu stranu mnohouholníka Starého mesta tvorilo dunajské nábrevie, z ktorého sa smerom do územia mesta rozlievali dunajské ramená. Pre ďalší intenzívny vývoj mesta bola po dlhých debatách a analýzach zvolená jeho severovýchodná časť, okolie Račianskej a Vajnorskej ulice, teda väčšina územia dnešného Nového mesta. Tejto hlavnej idey sa držali prakticky všetky súťažné návrhy. Najväčšiu úlohu v týchto návrhoch zohrávalo práve bývanie, predovšetkým hromadné, veď individuálna výstavba bývania v rodinných domoch sa ustálila inde – v kopcovitom teréne nad hradom a na Kolibe.

¹⁰ Anabázu medzivojnových regulácií v Bratislave podrobnejšie popisuje B. Porubská: PORUBSKÁ, Bronislava. Regulácia Bratislavy v medzivojnovom období. In *Monument Revue*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 32-38.

Ideu rozvoja mesta severovýchodným smerom rozvíjal aj Josef Marek, čo je zrejmé z návrhu zachovaného v jeho brnianskej pozostalosti.¹¹ „Nové centrum“, z ktorého vybieha sieť nových mestských komunikácií, sa aj v jeho návrhu nachádza v oblasti Blumentálu. Sem plánovali aj premiestnenie železničnej stanice (obr. 8). V Marekovom projekte je naznačená línia Račianskej, ale aj Vajnorskej ulice nadväzujúcich na Mýtnu, Šancovú a Krížnu ulicu. Pozdĺž týchto hlavných bulvárov sa začala plánovať a aj stavať medzivojnová bytová výstavba.

Obr. 8: Návrh Josefa Mareka na regulačný plán Veľkej Bratislavy. Zdroj: Sbírkky Muzea města Brna, Josef Marek – pozostalost' architekta, inv. č. 215.730.

Súťaž na regulačný plán Petržalky bola vypísaná o sedem rokov neskôr v roku 1936. Iniciovalo ju predstavenstvo obce, v tom čase najväčšej samostatnej obce v Československu s 16 tisíc obyvateľmi. Marek napísal článok o najdôležitejších problémoch Petržalky, tejto „typickej proletárskej osady, ktorá svojím etnickým složením a sociálnym rozvrstvením pripomína konglomerácie priemyselného osídlenia nášho Ostravska, súc v dôsledku svojej geografickej polohy národnostne ešte pestrejšia“.¹² Architekt zhrnul problémy Petržalky, ktoré mali nový regulačný plán reflektovať, do troch základných bodov: riešenie dopravnej otázky v zmysle diaľkového napojenia na Rakúsko a Maďarsko, dopravné riešenie napojenia s Bratislavou a jej komunikačnou sieťou a tiež spôsob zastavania Petržalky vzhľadom na pomerne rýchly plánovaný nárast obyvateľov

11 Sbírkky Muzea města Brna (SMMB), Josef Marek – pozostalost' architekta, inv. č. 215.734.

12 MAREK, Josef. Generelní upravovací (regulačný) plán obce Petržalky. In *Slovenský staviteľ*, 1936, roč. 5, č. 10, s. 302.

na 35 tisíc. Cestná sieť Petržalky sa od začiatku 20. storočia budovala chaoticky podľa toho, ako pribúdali domy. Málopodlažné, zvyčajne rodinné domy, boli budované v skromných ekonomických podmienkach tunajších obyvateľov, ešte zhoršených hospodárskou krízou. Neexistovala tu ani kanalizácia. Stredom Petržalky prebiehala železničná trať, ktorá tiež určitým spôsobom obmedzovala jej ďalší rast. Preto sa plánovalo preloženie trate tak, aby viedla okrajom územia. Regulačný plán prihliadal aj na vytvorenie sadov a záhrad na územiach, ktoré boli inundačnými, a teda nevhodnými na bytovú výstavbu. V rámci budúcej masovej bytovej výstavby okolo závodiska sa plánovala aj výstavba detských ihrísk. Súťaž na reguláciu Petržalky v 30. rokoch bola teda zárodokom uvažovania, v kontexte ktorého čiastočne vzniklo oveľa neskôr dnešné sídlisko – pravda, skôr vo všeobecnejších rysoch riešenia dopravy, štruktúry zástavby (bloková, riadková) a jej podlažnosti. Architektonický ráz neskorších bytových domov sa už odvíjal od nových princípov socialistickej panelovej výstavby.

Epilóg tvorby

Hoci záujem Josefa Mareka o urbanizmus neoslaboval ani v období druhej svetovej vojny, na Slovensku sa ako občan českej národnosti nemohol viac realizovať tak, ako by chcel. Spočiatku nebol vystavovaný. Všetko nasvedčuje tomu, že naďalej býval vo svojej vile, avšak zákazky neprichádzali. Marek sa dožadoval práce aj v Čechách, konkrétne v projekčnej kancelárii na výstavbu diaľnic, avšak v tejto súvislosti ho údajne vyzvali, aby sa o podobnú prácu uchádzal v Rakúsku, vo Viedni alebo v Linzi. Architekt vo svojom životopise píše: „Stratil som, zrušením domovského práva v Bratislave, právo príslušníka svojho domova na Slovensku, pre ktoré som od r. 1919 pracoval, už predtým poznal a so svojou ženou doma sa cítil.“ A ďalej: „Úplne bez hmotných prostriedkov, pri ohrození jediného majetku – domku – jeho nacionalizáciu bol som prinútený prijať.“¹³ Pobyvajúc naďalej v Bratislave, pracoval som v neprajnom prostredí Linca a potom Viedne, cestujúc každých 14 dní domov. Na počiatku roku 1942, keď sa pre Čecha od počiatku neprajné pomery stali neznesiteľnými a bolo mi zabraňované domov cestovať, ušiel som.“¹⁴ V Linzi sa Marekovi podarilo zamestnať pri výstavbe tzv. Hitlersiedlung. Jeho podiel na plánoch týchto sídlisk nie je jasný. Dosiaľ dostupné informácie nenaznačujú, že by Marek mohol byť jedným z ich autorov, respektíve je málo pravdepodobné, že v daných podmienkach by mu akýkoľvek autorský podiel priznali. Napokon Marek v tom čase uvádzal svoju firmu ako Hoch-Tief-und Eisenbetonbau so sídlom v Linzi. Vystupoval teda ako vlastník stavebnej firmy zameriavajúcej sa na železobetónové konštrukcie.

V roku 1942 po odchode z Rakúska pomohol Marekovi profesor Anton Bugan a zamestnal ho vo svojej firme, ktorú vlastnil spolu s Petrom Danišovičom. Do konca vojny Marek pracoval vo firme predovšetkým na výstavbe Oravskej priehrady. Tesne po druhej svetovej vojne,

---

13 Nacionalizácia – poštátnenie, znárodnenie súkromného majetku. Môže ísť o vyvlastnenie (za náhradu) alebo konfiškáciu (bez náhrady).

14 Takto popisuje Josef Marek svoje vtedajšie životné peripetie v životopise, ktorý napísal niekedy na konci svojho aktívneho pôsobenia a zo svojho súkromného archívu ho na účely skúmania jeho diela poskytol architekt Štefan Šlachta.

15. júna 1945, sa mu podarilo zamestnať v Štátnom plánovacom a štatistickom úrade, kde podľa jeho slov pracoval na podkladoch plánovania hospodárskeho, ďalej v plánovaní technickom či priestorovom, čo chápal ako „*vel'kú syntézu výstavby domoviny novej a lepšej socialistickej budúcnosti*.“¹⁵ Jeho schopnosti a rokmi nadobudnuté skúsenosti už zostávali prakticky nevyužitú. Marek si to zaiste uvedomoval, no zároveň písal nekonečné texty, pomaly sklzájúce do formálnych fráz o budovaní svetlých socialistických zajtrajškov, z ktorých väčšina nebola nikdy publikovaná.¹⁶ Aspoň takto neprestával prispievať k svojej najmilšej téme urbanizmu v Československu prakticky do svojej smrti v roku 1966.

Záver

Podiel tvorby Josefa Mareka na formovaní architektonickej moderny na Slovensku medzivojnového obdobia je nesporný. Hoci by nebolo správne tvrdiť, že za napredovaním vývoja architektúry u nás stáli v tom čase iba českí architekti, významnou mierou tento proces ovplyvnili. Je komplikované popísať všetky súvislosti príchodu a ďalšieho pôsobenia týchto architektov na Slovensku, no vďaka hlbšiemu poznaniu diela architekta Mareka sa nám mnohé okolnosti a situácie, v ktorých jednotlivé diela vznikali, ozrejmujú a pomaly odkrývajú. Skúmanie diela Josefa Mareka súčasne potvrdzuje, že práve bývanie a urbanistické navrhovanie boli témy rezonujúce v rámci medzivojnového architektonického diskurzu najintenzívnejšie. Entuziazmus i odborná erudovanosť, s ktorými sa úloh v oblasti plánovania miest a obcí chopil práve Josef Marek, dali vznik ideám rešpektovaným ešte dlho po ich vzniku navzdory tomu, že ich realizovali už v celkom odlišných politických podmienkach nového režimu. Režimu, ktorého totalitný charakter poprel demokratické princípy, z ktorých pôvodne tieto myšlienky vzišli.

Cituj:

HABERLANDOVÁ, Katarína. Princípy moderného bývania a urbanizmu v diele architekta Josefa Mareka. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 2, s. 35-47. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Katarína Haberlandová ukončila v roku 2001 štúdium Dejín a teórie výtvarného umenia na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci. V rokoch 2001 – 2004 pracovala na Pamiatkovom úrade SR, kde sa zaoberala ochranou technických pamiatok. Od roku 2004 pracuje na Oddelení architektúry Ústavu stavebníctva a architektúry SAV a venuje sa predovšetkým medzivojnovému obdobiu, v rámci ktorého sa v posledných rokoch zamerala na tému pôsobenia českých architektov na Slovensku. Nadalej sa zaoberá aj históriou modernej priemyselnej architektúry a možnosťami ochrany a obnovy industriálneho dedičstva na Slovensku. Je spoluautorkou publikácií: *Bratislava: atlas sídlisk* (Slovart, 2009), *Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku* (Slovart, 2013) a *Moderná Bratislava* (Marenčin PT, 2014). Kontakt: katarina.haberlandova@savba.sk